

ГРОШІ ТА ЗАОЩАДЖЕННЯ У KEYНСІАНСЬКІЙ МОДЕЛІ АНТИКРИЗОВОГО УПРАВЛІННЯ (СУТНІСТЬ ТА НЕОБХІДНІСТЬ ВИКОРИСТАННЯ В УМОВАХ СУЧАСНОЇ СВІТОВОЇ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ)

Анотація. В статті відзначаються особливості циклічності розвитку світової економіки початку XXI ст., які вимагають проведення глобального антициклічного регулювання. Глобальна фінансово-економічна криза 2008-2009 рр. виходить за межі звичайної циклічності, тому необхідно виявити характерні риси антициклічного управління початку XXI ст. В статті розглядається антикризове управління і регулювання як ключові складові антициклічного управління та регулювання, інструменти такого регулювання. Серед таких інструментів важливе місце належить національним заощадженням. Необхідний та оптимальний обсяг заощаджень в суспільстві є найважливішим чинником подолання штучного розмежування та відокремленості фінансового сектору від реальної економіки. Таке бачення місця заощаджень в поєднанні фінансового та виробничого секторів економіки ґрунтується на кейнсіанській моделі антициклічного та антикризового управління. В статті також розглянуто проблему "вимушених" заощаджень та доведено необхідність їх залучення для кредитування економіки.

Ключові слова: циклічність, антициклічне управління і регулювання, антикризове управління і регулювання, національні заощадження, нагромадження та використання заощаджень через інвестування, надмірні заощадження, "вимушені" заощадження.

Аннотация. В статье отмечаются особенности цикличности развития мировой экономики в начале XXI века., что требует проведения глобального антициклического регулирования. Глобальный финансово-экономический кризис 2008-2009 гг выходит за рамки обычной цикличности, поэтому необходимо выявить характерные черты антициклического управления начала XXI века. В статье рассматривается антикризисное управление и регулирование как ключевые составляющие антициклического управления и регулирования, инструменты такого регулирования. Среди таких инструментов важное место принадлежит национальным сбережениям. Необходимый и оптимальный объем сбережений в обществе является важнейшим фактором преодоления искусственного разграничения и обособленности финансового сектора от реальной экономики. Такое видение места сбережений в соединении финансового и производственного секторов экономики основывается на кейнсианской модели антициклического и антикризисного управления. В статье также рассмотрена проблема "вынужденных" сбережений и доказана необходимость их привлечения для кредитования экономики.

Ключевые слова: цикличность, антициклическое управления и регулирования, антикризисное управление и регулирование, национальные сбережения, накопления и использования сбережений через инвестирование, чрезмерные сбережения, "вынужденные" сбережения.

Annotation. This article observes the special features of cycles in the development of global economy from the beginning of the XXI century. These cycles require global countercyclical regulation. The global financial crisis of 2008-2009 is beyond the bounds of usual cycle, so we need to identify the characteristics of countercyclical management in the beginning of the XXI century. The paper considers crisis management and regulation as key components of countercyclical management and regulatory tools of such regulation. Among these tools important place belongs to national savings. Required and the optimal amount of savings in society is an important factor to overcome the artificial separation and isolation of the financial sector from the real economy. This vision of the role of savings in the correlation (combination) of financial and industrial sectors of the economy based on Keynesian models of countercyclical and crisis management. The paper also considers the problem of "forced" savings and the necessity of their involvement for lending.

Key words: cyclical, countercyclical management and control, crisis management and regulation, national savings, accumulation and use of savings through investment, excessive savings, "forced" savings.

Постановка проблеми. Найважливішою складовою державного економічного регулювання являється антициклічна, антикризова політика. Необхідність проведення такої політики зумовлена тим, що циклічність притаманна багатьом процесам, також вона є невід'ємною рисою процесів економічного розвитку. Економіка, як і будь-яка сфера суспільного життя, зазнає циклічних коливань у своєму розвитку. Хвилеподібні спади та підйоми в економіці спостерігаються вже біля двох століть. При цьому світовий економічний розвиток доводить, що циклічність – це загальна форма руху національного і світового господарства як єдиного цілого.

Якщо циклічність розвитку національних економік XIX-XX ст. відображала динаміку суперечностей капіталістичної ринкової системи від їх накопичення у фазі піднесення до загострення та їх тимчасового

розв'язання через кризу, то циклічність розвитку світових економік початку XXI ст. в умовах глобалізації "...набуває синхронізованого характеру у територіальному, секторально-галузевому та часовому вимірах, що дає підстави стверджувати про поступове формування моделі глобального економічного циклу. Це вимагає розробки і реалізації ефективної системи глобального антициклічного регулювання..."[1,с.102].

Сучасні дослідники розглядають циклічність початку XXI ст. у зв'язку з ринковою турбулентністю; не-ефективністю ринків; нераціональністю поведінки економічних агентів; асиметричністю інформації; появою нових ризиків, що виникають у процесі функціонування господарської системи, у тому числі і на глобальному рівні; з якістю інституційного середовища; самоорганізацією національної економіки та її інтеграцією у глобальну систему світового господарства; ефективністю держави як суб'єкта управління; відкритістю національних економік та підвищенням турбулентності глобальної фінансової системи; перенагромадженням основного капіталу; глобальними фінансовими ризиками у зв'язку з розмахом світових фінансових операцій; формуванням у розвинутих країнах боргової економіки, наслідком якої виступають фінансові інновації і масштабний ринок деривативів.[1] Цікавою є думка проф. Радіонової І.Ф.: "Саме асинхронність розвитку, яка безпосередньо пов'язана з феноменом віртуальності, набуває особливого значення для пояснення економічних коливань кінця XX – початку XXI ст. Віртуальність розвинених економік виявляється у асинхронності розвитку реального та фінансового секторів. Найбільш очевидно фундаментальна ознака віртуальності – намагання ігнорувати економічні закони при швидкому збагаченні – втілилася у надмірній автономності фінансової сфери"[2,с.109-112].

Однією з найважливіших фаз циклу є криза. Багато науковців розглядають кризу як переломний момент у соціально-економічному розвитку, яка сприяє оновленню економіки, набуттю нею нових якостей. Криза – це об'єктивне економічне явище, при проходженні якого починається новий етап розвитку економіки на більш високому рівні. Тому до криз необхідно ставитися позитивно, хоча наслідки криз для економіки є болючими.[3,с.392] Варто пригадати висловлювання К.Маркса: "Криза є одночасно і покаранням і очищенням".[4,с.318]

Для того, щоб криза мала переважно позитивний, оновлюючий вплив на економіку, необхідно пом'якшити, частково усунути негативні наслідки кризи через систему антикризових заходів. Цю систему заходів здійснює головним чином держава, але суб'єктами антикризових заходів також можуть бути великі корпорації, міжнародні органи та інші суспільні інститути. Держава в системі цих заходів відіграє найважливішу роль.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Проблеми національних заощаджень досліджують відомі вітчизняні вчені: О.Ватаманюк, А.Гальчинський, В.Геєць, А.Гриценко, С.Злупко, Б.Кваснюк, С.Киреев, С.Панчишин, І.Радіонова, М.Савлук. Заслужують на увагу дослідження процесів заощадження зарубіжних науковців Н.Акіндінової, А.Булатова, П.Грегорі та ін. Водночас багато питань, пов'язаних з дослідженням національних заощаджень є недостатньо вивченими. Актуальним залишається розуміння ролі національних заощаджень в антикризовому управлінні. Ця теоретична проблема стала вкрай важливою та сучасною в умовах світової фінансово-економічної кризи 2008-2009 рр.

Виклад основного матеріалу дослідження. Світова сучасна фінансова криза 2008-2009 рр., яка поступово переросла в економічну кризу, проявила наслідки якої відчуває вся світова економіка і в теперішній час, підтвердила неспроможність ринкового регулювання процесів відтворення національної економіки.

Глобальна фінансово-економічна криза 2008-2009 рр. виходить за межі звичайної циклічності. Це "криза економічного світового порядку, який називається "глобалізація""[5,с.73-93], в ній ключову роль відіграла асиметрія інформації,[6,с.9-27] вона має такі три особливості:[7,с.4-23] по-перше, вона має глобальний характер і охопила практично всі країни, у т.ч. успішні в соціально-економічному розвитку; по-друге, вона спонукає до структурного оновлення світової економіки та її технологічної бази; по-третє, криза має інноваційний характер, точніше інновації у фінансово-економічній сфері, поява нових інструментів фінансового ринку сформували боргову економіку, "парадоксом якої є визначення макроекономічної рівноваги з урахуванням майбутнього виробництва і споживання"[8,с.19].

У зв'язку із зазначеними вище особливостями сучасної глобальної кризи і циклічності взагалі доцільно визначити сутність та характерні риси антициклічного, антикризового управління початку XXI ст.

На нашу думку, антикризове управління можна розглядати як ключову складову антициклічного управління; як свідомі цілеспрямовані дії держави, могутніх корпорацій, наднаціональних органів щодо економічної кризи з метою зменшення глибини такої кризи, прогнозування та пом'якшення її проявів, стабілізації економічного розвитку, усунення наслідків кризи, контролю щодо запобігання повторення та повернення нових кризових явищ в економіці. Антикризове управління повинне, перш за все, виявити причини кризи для розробки та ефективної реалізації механізму її подолання.

Серед інструментів державного антикризового регулювання, які застосовували усі провідні країни світу протягом XX ст., найбільш ефективними виявились інструменти монетарного характеру (зменшення процентної ставки, зниження норми обов'язкових банківських резервів і т.інш.), фіскального характеру (зниження ставок податків на прибутки підприємств і доходи громадян, збільшення державних витрат і т.інш.) та заходи, які пошквалювали інвестиційну діяльність в країні (політика прискореної амортизації, структурна і науково-технічна політика і т.інш.). В цілому всі ці заходи були направлені на регулювання грошової пропозиції, податкових надходжень, державних видатків, доходів корпорації, особистих доходів населення. Практичне використання антикризового інструментарію здійснювалось або через реалізацію дискреційних заходів макроекономічної політики, або через автоматичні ринкові стабілізатори.

На наш погляд, державне антикризове управління початку XXI ст. повинно складатися із: передкризового управління (прогнозування можливих кризових явищ, запобігання таким явищам); управління під час кризи (пом'якшення проявів кризи, підтримка керованості економічних процесів, зменшення глибини кризи, антикризове регулювання з використанням фіскальних і монетарних інструментів); управління процесами виходу із кризи (організація антиінфляційних заходів, припинення падіння виробництва та недопущення глибоких післякризових спадів в економіці, усунення наслідків кризи, стабілізація економічного розвитку, досягнення фінансової стабілізації через регулювання грошової маси і валютного курсу, фіскальне регулювання, стимулювання інноваційного оновлення і т.інш.).

Економісти вважають, що найефективнішими антикризовими заходами у короткостроковому періоді є заходи фіскальної та монетарної політики. Фіскальні інструменти стимулюють економічне зростання, монетарні інструменти регулюють темпи інфляції, але у довгостроковому періоді монетарні і фіскальні заходи "...можуть призвести до небажаних наслідків. За умов уповільнення НТП монетарне та фіскальне регулювання не в змозі змінити потенційні можливості економіки у довгостроковому періоді"[1,с.248].

Потенційні можливості економіки на довгострокову перспективу, можливості стабільного, динамічного економічного розвитку з мінімальними негативними впливами і наслідками криз і циклічності взагалі значною мірою залежать від національних заощаджень. Спробуємо обґрунтувати та визначити місце національних заощаджень в системі державного антикризового управління.

В науці напрацьовано арсенал методів і підходів, які дозволяють передбачити, протидіяти економічним кризам, пом'якшити їх наслідки, зменшити негативний вплив на економіку. Серед таких методів найважливіше місце, на нашу думку, займають національні заощадження.

Проф. Ан.Гальчинський відзначає у своїй монографії "Криза і цикли світового розвитку": "В умовах завершального етапу індустріалізму і початку постіндустріалізму частка промисловості відчутно зменшилася. Домінантною стає сфера послуг, насамперед фінансовий сегмент економіки. Відповідним чином почала затухати і виразність промислових циклів. Функція першості у динаміці економічного процесу переходить до коротких (малих) циклів, які за своєю природою є циклами грошово-фінансового сегмента економіки"[3,с.48]. Матеріальною базою таких коротких (малих) циклів є процеси, що відбуваються саме у сфері грошових та фінансових відносин. Найважливішою складовою малих циклів є грошові і фінансові кризи.

Якщо з'ясовувати передумови, на базі яких формуються грошово-фінансові кризи, то необхідно виходити з того, що "...грошово-фінансові кризи, як правило, починають формуватися в періоди масового оновлення (в тому числі й інноваційного) виробничих фондів, здебільшого у фазах поживлення і піднесення промислового циклу, коли помітно збільшується попит на фінансовий капітал та кредитно-грошові ресурси. Наслідком цього є розбухання фінансової (кредитної) заборгованості суб'єктів ринкової економіки, зліт банківських ставок, надмірне зростання фіктивного капіталу, сплеск інфляції, біржові потрясіння тощо"[3,с.56]. І далі: "...економічною основою кризи 2008-2009, як і фінансових криз попередніх років, стало небезпечне (в багатьох аспектах – штучне) розмежування відповідних ланок відтворювального процесу, який є системно цілісним за своєю специфікою...Фінансовий пузир лопає тоді, коли відокремлення фінансового сегмента від своєї материнської основи – виробничого сектора економіки сягає критичних параметрів"[3,с.57-58].

На нашу думку, необхідний та оптимальний обсяг заощаджень в суспільстві, на рівні всіх суб'єктів економіки, є найважливішим чинником подолання штучного розмежування та відокремленості фінансового сектору від реальної економіки. Таке бачення місця заощаджень в поєднанні фінансового та виробничого секторів економіки ґрунтується на кейнсіанській моделі антициклічного та антикризового управління.

У кейнсіанській моделі гроші – не посередник обміну, а необхідний внутрішній чинник підприємницької діяльності, складовий важливий елемент господарської діяльності, а також водночас об'єкт державного регулювання економіки і інструмент здійснення такого державного регулювання. Тобто Дж.Кейнс визначив найважливішу роль грошей в проведенні державної грошової політики і в системі антициклічної (антикризової) політики держави. Дж.Кейнс обґрунтував необхідність проведення політики "дешевих грошей" як інструменту антикризових заходів держави і проведення жорсткої кредитно-емісійної політики ("дорогих грошей") в умовах економічного піднесення. Таким чином, держава повинна проводити гнучку політику "регулювання грошей" у відповідності з фазою економічного циклу.

Якщо пов'язати політику "дешевих грошей" і "дорогих грошей" Дж.Кейнса з процесом заощадження в суспільстві, то можна дійти такого висновку: у фазі економічного піднесення, коли гроші повинні бути "дорогими" і їх вигідніше заощаджувати, ніж інвестувати, необхідно накопичувати грошові ресурси на рівні всіх суб'єктів економіки: домогосподарств, підприємств, держави. В період економічного підйому, для запобігання "перегріву економіки", "буму" сукупного попиту, держава повинна зменшити можливості для суб'єктів господарювання використання грошей, інвестування і застосування важелі стимулювання процесу заощадження в суспільстві. Для цього держава може використати такі інструменти впливу: зменшення державних витрат, збільшення податків (податково-бюджетні важелі); збільшення норми обов'язкових резервів і відповідно зменшення тих коштів, які банки можуть надавати в кредит; збільшення облікової ставки процента, що змушує банки та кредитні установи скоротити надання позичок; продаж державних цінних паперів банкам і населенню, підвищення процентних ставок по депозитах в банках (грошово-кредитні важелі). Така політика "дорогих грошей" призводить до скорочення пропозиції грошей, збільшення процентної ставки, скорочення інвестицій, зменшення сукупного попиту та інфляції і збільшення заощаджень.

Але об'єктивно і закономірно в ринковій економіці після економічного піднесення настає спад виробництва. В такий кризовий період держава через певні інструменти робить гроші “дешевими”: податково-бюджетні інструменти: збільшення державних витрат і зменшення податків з тим, щоб зростання державних витрат фінансувалося не за рахунок збільшення податків, а через дефіцит державного бюджету (це кейнсіанська ідея дефіцитного фінансування для подолання спаду); грошово-кредитні інструменти: зменшення норми обов'язкових банківських резервів, зменшення облікової ставки, викупування у населення державних цінних паперів.

В результаті таких дій збільшується пропозиція грошей, зменшується норма позичкового процента, зростає сукупний попит в суспільстві, зменшуються (витрачаються) заощадження, зростають інвестиції. Таким чином, заощадження, нагромаджені в період економічного піднесення, витрачаються в кризовий період перш за все для задоволення інвестиційного попиту (оновлення виробничих фондів, впровадження нових інноваційних продуктів і т.інш.).

Ефективний платоспроможний та інвестиційний попит зумовлює рівень господарської активності суб'єктів виробництва. Активний інвестиційний процес стимулює і створює нові заощадження. При цьому рівність заощаджень та інвестицій ($S=I$) – головна умова сталого рівноважного економічного розвитку і важлива складова кейнсіанської моделі регулювання економічного циклу. Зрівнювання заощаджень та інвестицій відбувається не внаслідок зміни норми процента, а із-за змін в доході. Дж.Кейнс підкреслював пряму залежність заощаджень від доходу, а доходу від інвестицій. Внутрішнього механізму для постійної підтримки рівності $I=S$ немає. Дж.Кейнс робить висновок, що надмірні заощадження та накопичення грошей можуть викликати зuboжіння. Тому доцільним є організація “усупільненого” інвестування. (Прикладом такого спільного інвестування є банківська система колишнього СРСР з єдиним банком, де населення зберігало всі свої заощадження, які використовувалися державою на розвиток реального сектору економіки).

Активне використання заощаджених коштів в кризовому періоді дозволяє відновити зростання виробництва. Але далі швидке нарощування темпів виробництва може призвести до “перегріву” економіки, її надмірного напруження, що закономірно закінчується спадом ділової активності, економічною кризою. Для того, що такий спад не був руйнівним і болочим, держава знову на фазі економічного піднесення стимулює процеси заощадження і стримує процеси інвестування та інфляцію через проведення політики “дорогих грошей”.

Особливо необхідно зупинитися на проблемі “вимушених” заощаджень, які утворюються у суспільстві при недостатньому споживанні (із-за дефіциту товарів і послуг; бажання накопичити гроші для придбання дорогих товарів у майбутньому; на випадок непередбачених обставин; із-за неготовності відразу поміняти рівень споживання, свої звички та уподобання стосовно обсягів споживання; із-за бажання залишити спадок або наявності стійкого спротиву самому факту витрачання грошей та інш.). “Вимушені” заощадження формують грошовий надлишок, який становить вагомую загрозу інфляційному вибуху. Останній знижує реальні доходи населення, у тому числі і заощаджені кошти.[9] “Вимушені” заощадження можуть зберігатися на депозитах в банках або в інших кредитних установах, в цінних паперах і т.інш., а можуть знаходитися на руках у населення, зберігатися вдома, тобто мати вигляд “неорганізованих нагромаджених заощаджень”.[10,с.54-59] “Вимушені” заощадження також можуть бути небажаними у тому разі, якщо вони приводять до скорочення попиту, якщо споживання відстає від обсягів виробництва і це створює диспропорції в економіці.

Саме в період кризи держава повинна проводити активну політику щодо залучення “вимушених” заощаджень для кредитування економіки: сприяти акумуляції заощаджень через фінансово-кредитні інститути (інститути спільного інвестування, страхові компанії, недержавні пенсійні фонди, банківські установи і т.інш.); надати таким заощадженням високоліквідної форми; захищати інтереси власників вільних грошових коштів через правові і адміністративні важелі, а також через регулювання норми позичкового відсотка; стимулювати житлове будівництво або здійснення індивідуальної підприємницької діяльності через регулювання умов та ставки кредитування; контролювати діяльність банків та інших фінансово-кредитних інститутів; підтримувати у суспільстві довіру до банківських та інших фінансово-кредитних установ, до реальних інвесторів.

Висновки з дослідження. Кейнсіанська модель регулювання економічного циклу щодо конкретних фаз його розвитку широко застосовувалася у західних країнах у 1930-1970-х роках. Сучасна світова фінансово-економічна криза повертає до теоретичних та практичних доробок Дж.Кейнса, а також до наукової спадщини послідовників Дж.Кейнса – економістів посткейнсіанської та некейнсіанської шкіл.

Якщо пов'язати політику “дешевих грошей” і “дорогих грошей” Дж.Кейнса з процесом заощадження в суспільстві, то можна дійти такого висновку: у фазі економічного піднесення, коли гроші повинні бути “дорогими” і їх вигідніше заощаджувати, ніж інвестувати, необхідно накопичувати грошові ресурси на рівні всіх суб'єктів економіки: домогосподарств, підприємств, держави. Заощадження, нагромаджені в період економічного піднесення, витрачаються в кризовий період перш за все для задоволення інвестиційного попиту. Активний інвестиційний процес стимулює і створює нові заощадження.

Список використаних джерел

1. Державне антикризове управління національною економікою: світовий досвід та проблеми в Україні // Формування ринкової економіки. Збірник наук. праць. Спец. випуск. – К.: КНЕУ. – 2010.
2. Радіонова І.Ф. Віртуальність економік як передумова економічних коливань // Державне антикризове управління національною економікою: світовий досвід та проблеми в Україні // Формування ринкової економіки. Збірник наук. праць. Спец. випуск. – К.: КНЕУ. – 2010.

3. Гальчинський А. Криза і цикли світового розвитку. – К.: “АДЕФ-Україна”. – 2009.
4. Маркс К. и Энгельс Ф. – М.: Госиздат полит. лит-ры. – 1955. – Т.2.
5. Сапир Ж. Наскільки тяжко, наскільки довго? (Спроба прогнозування глибини і тривалості кризи) // Економіка України. – 2008. – №10.
6. Кудрин А. Мировой финансовый кризис и его влияние на Россию // Вопросы экономики.- 2009.- №1.
7. Мау В. Драма 2008 года: от экономического чуда к экономическому кризису // Вопросы экономики. – 2009. – №2.
8. Бодров В.Г. Антикризисне управління національною економікою в умовах глобальних ризиків // Державне антикризисне управління національною економікою: світовий досвід та проблеми в Україні // Формування ринкової економіки. Збірник наук. праць. Спец. випуск. – К.: КНЕУ. – 2010.
9. Ватаманюк О.З. Макроекономічний аналіз заощаджень в економіці України: автореф. дис. д.ек.н. – Л.: ЛНУ ім.І.Франка. – Л. – 2007.
10. Петренко Я. Неорганізовані нагромаджені заощадження в механізмі трансформації заощаджень в інвестиції // Економіка України. – 2010. – №1.

Стаття надійшла до редакції 02.09.2013